

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo I

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo I*

*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part I*

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo I***

Za izdavača:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Recenzenti:

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo I.*

ISBN 978-86-80113-98-2

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part I

- For the Publisher:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean
- Editors:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD
Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD
- Editorial Board:**
- Prof. Mile Vuković, PhD
 - Prof. Snežana Nikolić, PhD
 - Prof. Sanja Ostojić, PhD
 - Prof. Nenad Glumbić, PhD
 - Prof. Aleksandar Jugović, PhD
 - Prof. Branka Eškirović, PhD
 - Asst Prof. Nada Dragojević, PhD
- University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
 - Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
 - Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
 - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
 - Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
 - Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Reviewers:**
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
 - Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Printed by:
"Akademija", Belgrade

Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment Part I at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-98-2

RAZVOJ NASTAVE KRIZNE PEDAGOŠKE PSIHLOGIJE I FORMIRANJE STRUČNJAKA ZA RAD SA OSOBAMA SA SMETNJAMA I POREMEĆAJIMA U RAZVOJU

¹Marina Arsenović Pavlović, ²Zorana Jolić Marjanović, ¹Slobodanka Antić

¹Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,

²Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Pozicija naučnika-istraživača je danas bitno izmenjena, jer on ne otkriva fenomen koji će izučavati, nego ga sam aktivno konstruiše. Konstrukcija kurikuluma Pedagoške psihologije za studente koji se obrazuju za profesionalni rad sa osobama sa poremećajima i smetnjama u razvoju, je akciono istraživanje (AI) koje je započelo osnivanjem Fakulteta i traje do današnjeg dana. Ovaj rad deo je refleksivne faze tog AI i ima za cilj analizu programa pomenutog predmeta. Jedinica analize u radu je sam kurikulum, a unutar njega se razmatraju ciljevi, teme i sadržaji od 1986. godine do danas. Rezultati analize pokazuju da su se teme i sadržaji u naučnoistraživačkom i nastavnom radu sa studentima FASPER-a menjali, tako da budu u funkciji potreba, koje proističu iz karakteristika društvenog okruženja u kome će budući profesionalci raditi: primena dramskih radionica u edukativne, vaspitne i rehabilitacione svrhe, školski strahovi učenika, znanja dece o sopstvenim pravima i participaciji u školi, mišljenja nastavnika o inkluziji i promenama u školi, predstave i stavovi nastavnika o dečijim potrebama, feminizacija obrazovanja, uticaj krize na naučni podmladak, sociokulturni hendikep dece Roma, socijalna distanca dece Roma i ne-Roma, socijalna distanca studenata prema Romima, samopoštovanje učenika Roma, etnički stereotipi i autostereotipi Roma i ne-Roma, opterećenost studenata i učenika itd. Rezultati istraživanja pokazuju da se obrazovni proces, shvaćen kao AI, ne može svesti na tretman, objektivno meriti i spolja oblikovati primenom psiholoških teorija i znanja. Ovo posebno važi na FASPER-u, jer je praktični cilj kursa edukacija budućih edukatora, tačnije formiranje refleksivnih praktičara koji će biti osposobljeni za istraživanje i menjanje pedagoške prakse i autonomno delovanje.

Ključne reči: nova pozicija naučnika, akciono istraživanje, konstrukcija kurikuluma, promena kurikuluma, analiza kurikuluma

Ideje napretka, slobode i pravde su neosporne vrednosti, prihvatljive za najšire slojeve ljudi. Kada se sa proklamovanog nivoa pređe na nivo društvenog delovanja, kao što su nauka i obrazovanje, onda nije sve tako jednostavno. To posebno važi za polje razvoja specijalne edukacije, jer se radi o izuzetno konflik-

tnom teorijskom i praktičnom naučnom području. Psihološka i sociološka naučna znanja mogu da pomognu razvijanje i usmeravanje specijalne edukacije na socijalno-psihološki model razumevanja hendikepa i napuštanje medicinskog. Ovo novo shvatanje dovelo bi i do drugojačijeg modela obrazovanja raznih stručnjaka koji se bave tzv. „pomažućim“ profesijama.

U tom kontekstu, zastupamo gledište da nauka nije samo projekcija onoga *što treba da bude*, već i onoga *što jeste* (to jest praksa). Dok je sociologija značajna za specijalne edukatore zbog shvatanja društva, psihologija je značajna zbog razumevanja čoveka. Dok sociolozi u kritici društva ukazuju na raspadanje našeg društva koje počinje sedamdesetih godina prošlog veka¹ i govore o sociocidu i urbicidu, dotle pedagoški psiholozi i antropolozi obrazovanja govore o deco-ubistvu i ukidanju detinjstva, bave se problemima opterećenosti dece školskim obavezama, nasiljem u školama, paralelnim školskim sistemima, školom po meri deteta, obrazovanjem za sve itd. Obe nauke su značajne za specijalnu edukaciju i zbog ukazivanja na značaj profesionalne etike u praksi specijalnih edukatora. Zato konstrukciju i razvoj kurikuluma Pedagoške psihologije, za studente koji se obrazuju za profesionalni rad sa osobama sa poremećajima i smetnjama u razvoju, možemo shvatiti kao vid akcionog istraživanja (AI).

KOJI SU KLJUČNI ELEMENTI OVAKVOG VIĐENJA NAUKE?

Kada se zahtevi naučne konfirmacije, verifikacije ili falsifikacije² postave pred sociologiju, socijalnu psihologiju, pedagošku psihologiju, pedagogiju ili specijalnu edukaciju, pojmovi ovih nauka postaju neadekvatni, ali to nije zbog nezrelosti ovih nauka, već zbog prirode empirijskog sveta kojim se ove nauke bave. Zato bi osnovni naučni cilj trebalo da bude „*senzitivizacija*“, tj. povećanje teorijske osetljivosti za različite oblike reagovanja ljudi u različitim uslovima, a ne njihovo predviđanje i kontrola. To istovremeno znači promenu na nivou predmeta i metodologije istraživanja: pojave treba ispitivati u dužem vremenskom periodu, eksperiment kao osnovni metod i bihejvioristički (S-O-R) model kao dominantan oblik objašnjenja treba napustiti, odnos nauke prema sopstvenim rezultatima treba promeniti; pošto se istražuju promene u fenomenima, a ne njihovi „večni“ kvaliteti, istovremeno sa istraživanjem neguje se svesnost o nužnim ograničenjima (istorijskoj i socijalnoj uslovljenosti) konkretnih rezultata.

Za razvoj specijalne edukacije ovo bi značilo da započne fazu samorefleksije koja se sastoji od prihvatanja nove filozofije nauke - krizne nauke, u kojoj je izmenjena uloga naučnika-istraživača, jer on ne otkriva fenomen koji će izučavati, već znanje i društveni život stvara, konstruiše sopstvenom društvenom akcijom.

Društveni ambijent u kome se odvija edukacija budućih specijalnih edukatora se značajno menjao. I dalje nas očekuju velike promene u organizaciji školskog sistema koji bi trebalo da odgovori na promene u društvu (novi Zakon o osnovama vaspitanja i obrazovanja, promovisanje novih društvenih vrednosti i socijalnog modela razumevanja osoba sa teškoćama u razvoju). S obzirom da se očekuje da će specijalni edukatori, kao i ostali srodni stručnjaci (i nastavnici), u budućnosti

1 kao prekretnica uzima se 1989. godina

2 Falsifikacija je iznalaženje uslova pod kojima jedna teorija može da se obori - ovu vrstu dokazivanja u savremenu nauku uveo je Karl Popper.

morati da ispunjavaju nove uloge, bilo bi važno da oni u toku svog inicijalnog školovanja razvijaju niz različitih kompetencija (znanje i razumevanje, refleksivnost, tehnike medijacije i slično).

Razvoj konstrukcije kurikuluma Pedagoške psihologije, za studente koji se obrazuju za profesionalni rad sa osobama sa poremećajima i smetnjama u razvoju, je akciono istraživanje (AI) koje je započelo osnivanjem Fakulteta 1975. godine i traje do današnjih dana. Rezultati evaluacionih istraživanja su pokazali da se obrazovni proces, shvaćen kao AI, ne može posmatrati ni kao tretman, ni meriti objektivno, ni spolja oblikovati primenom psiholoških teorija i znanja. Činjenica je da između nauke i intervencije postoji velika napetost u procesima generisanja teoretskih i praktičnih znanja, kao i da se kod sprovođenja intervencijskih programa javlja niz pratećih posledica, koje mogu imati i negativne efekte po istraživača i dovesti ga u poziciju „političkog opozicionara“. To posebno kada je praktični cilj ovog kursa edukacija budućih edukatora, odnosno formiranje refleksivnih praktičara koji će biti osposobljeni za istraživanje i menjanje pedagoške prakse i autonomno delanje. Iz toga proizlaze naše posebne obaveze nastavnika kao naučnika-istraživača i nove uloge studenata (učesnika u procesu istraživanja), koje ne učimo samo znanju koje su otkrili istraživači, nego ih učimo *senzitivnim* konceptima (Blumer, 1969, prema Addelson, 1995), čijem značenju oni mogu da doprinesu sopstvenom akcijom.

Cilj ovog rada je deo jedne od refleksivnih faza ovog AI. Analiza će obuhvatiti nekoliko elemenata koji su ključni za procenu AI. Metod je semantička analiza sadržaja relevantnih proizvoda socijalne dokumentacije. Izvori sadržaja za analizu u ovom našem radu su obimni. Nastojali smo da proces komunikacije što više zahvatimo, pa je i prikaz ovog istraživanja kompleksan. Analizirali smo kurikulum koji se menjao od 1985-6. školske godine do danas: preko analize ciljeva koje bi kurs trebalo da ostvari, analize pojmovnog aparata koji se prenosi putem kursa (kroz analizu udžbenika Pedagoške psihologije), projekata u koje su bili uključeni i nastavnici i studenti, participativnosti studenata i istraživačica.

ANALIZA RAZVOJA KURIKULUMA

Ciljevi obrazovanja su, kako zaključuje Havelka, i „filozofsko, psihološko, pedagoško, sociološko, kulturološko, istorijsko, političko, ekonomsko, pravno tehnološko pitanje ili pitanje bilo koje poznate oblasti ljudskog mišljenja i/ili delovanja...“ (Havelka, 1993, str. 49). Ciljevi se uglavnom javno saopštavaju, proklamuju, što je logično, jer pomoću njih treba da se usmere i koordiniraju različite aktivnosti velikog broja aktera: nastavnika, učenika, pisaca udžbenika, državnih organa (koji se bave problemima školstva), ali i fakulteta na kojima se školuju budućni nastavnici. Međutim, ciljevi moraju nužno biti formulisani na način koji omogućava svakome od aktera da razume smisao svog angažovanja i da jasno sagleda svoju ulogu u ostvarivanju tih ciljeva. Deklarativno isticanje ciljeva samo po sebi ne znači da su ti ciljevi pravi i da će u društvu postojati odlučnost da se oni postignu. Stručnjaci ističu da se redovno dešava da neki ciljevi, iz ovog ili onog razloga, namerno ili nenamerno ostanu neiskazani, implicitni ili da se ne integrišu u ljudsku praksu.

Kako formulisati odgovornosti odraslih u funkciji ostvarivanja „detetocentrične“ reforme škole i demokratskog načina života? U našoj sredini, u stručnoj i naučnoj javnosti godinama se nisu vodile rasprave o „slobodnom“, „otvorenom“ ili „neformalnom“ pristupu u vaspitanju dece. Ovi pristupi su, čak i kada se o njima raspravljalo, poistovećivani sa privatnim (implicitnim) stavovima, tako da su uvek bili na marginama nauke. Vaspitanje i obrazovanje usaglašeni sa deklariranim ciljevima ne postoje nigde u stvarnosti, već postoje samo kao ideja, ističu pedagozi koji se bave metodologijom nauke. Oni čak tvrde da se, pod određenim uslovima, odabranim sredstvima može postići suprotno od onoga što se želi postići proklamovanim ciljevima. To su tzv. neplanski, nesvesni, nevoljni postupci. Neki psiholozi smatraju da su to podsvesni mehanizmi koji mogu uzeti oblik svesti, ali sasvim iracionalan, tako da učine odnos među ljudima zagonetnim. U taj deo našeg ponašanja retko imamo uvid i teško ga verbalizujemo. Namere i očekivanja roditelja i vaspitača nisu ono što konstruiše odnose sa decom, već je to zajedničko življenje, deljenje života, prepoznavanje i samopotvrđivanje vlastite prirode. „Negativno vaspitanje“ i alternativne pedagogije nisu ukinule sve protivrečnosti i antinomije alternativnog vaspitanja i obrazovanja. Ni Rusoova antipedagogija („ništa ne raditi“) ne podrazumeva da je ovaj proces bezkonfliktan, tačno primećuje Graorac, analitičar alternativnog vaspitanja (Graorac, 1995). Da bi se samopotvrdila vlastita priroda, treba raditi na sebi, a ne na deci, smatraju roditelji i vaspitači alternativci. Vaspitanje je pre svega samovaspitanje. Ovo je ujedno i jedan od polaznih principa feminističke pedagogije: strast za menjanjem sebe i drugih.

Ova razmišljanja dala su osnovu za promišljanje ciljeva kursa Pedagoške psihologije namenjenom budućim specijalnim edukatorima. Kao jedan od glavnih ciljeva u formiranju ovih stručnjaka ističe se obaveza da u okviru nastave i istraživanja studenti razviju osetljivost za individualne razlike i probleme raznovrsnosti kulturnih, socijalnih i ekonomskih konteksta razvoja, kao i da razviju sistem naučnih znanja. Ističe se, zatim, zahtev za sticanjem subjektivnog (ličnog) znanja, tj. razvijanjem iskustvenog doživljaja sebe samog ili sveta, a taj se cilj postiže putem doživljajnog učenja (experiential learning). Savremeni trendovi visokog obrazovanja nalažu ozbiljne izmene u pristupu i u obrazovanju stručnjaka za rad sa decom: kooperativno i kolaborativno učenje moraju postati, ne samo sadržaji nego i način obrazovanja specijalnih edukatora. Kolaborativno učenje je skupni pojam koji objedinjuje niz pristupa podučavanju, koji podrazumevaju udružene intelektualne napore samih učenika, ili učenika i nastavnika. Cilj obrazovanja podržan ovim učenjem je timski rad, intelektualna i socijalna kooperacija i građanska odgovornost, odnosno razvoj različitih vrednosti kod studenata (posebno osetljivosti za druge) i razvoj kreativnosti.

Navedenoj listi ciljeva obrazovanja dodaćemo još neke. U obrazovanju možemo govoriti o dve vrste odgovornosti (Arsenović Pavlović, 1996): accountability (odgovornost vlade, državnih ustanova za obrazovanje i obrazovni sistem) i responsibility (odgovornost pojedinca ili grupa pojedinaca za izvesne akcije ili ponašanja u školskom sistemu). Otvara se pitanje šta je sa ličnom odgovornošću vaspitača i nastavnika, posebno onih koji rade kao univerzitetski profesori na obrazovanju ili formiranju budućih pedagoških ili prosvetnih „radnika“ koji će raditi sa decom? Šta vodeći autoriteti u specijalnoj edukaciji, psihologiji i pedagogiji predaju (govore) budućim stručnjacima i da li su svesni svoje odgovornosti?

Koje su njihove poruke i kako mogu da umanje konflikt između retorike i realnosti? Zanimljivo je da su ovi termini van stručne i naučne upotrebe. Smatramo da bi razvoj moralnog i odgovornog odnosa takođe morao biti cilj edukacije na svim predmetima uključiv i pedagošku psihologiju.

Najnoviji događaji u istoriji Srba i bivših jugoslovenskih naroda, kao i tumačenje ovih događaja kod nas i na Zapadu, povod su da se progovori o jednom obliku umne degradacije - izabranoj neobaveštenosti, koja po svojim psihološkim osobenostima predstavlja svojevrsan oblik nemoralnosti (Petrović, 1995). To je stanje, kako kaže Olivera Petrović, u kome je pojedinac spreman da se slobodno (autonomno) opredeli za neznanje, jer ga to oslobađa od nekih neposrednih protivurečnosti, neprijatnih odluka i neprijatnih posledica. Ali, ono što se u takvom stanju previđa jeste da neznanje neminovno (i po fizičkom i po moralnom zakonu) za sobom povlači dugoročne posledice. Neobaveštenost je vid nemoralnosti samo onda kada predstavlja posledicu izbora pojedinca i kada je svojevolsjna.

Stručnjaci su se složili da sredina ne afirmiše obrasce kritičkog mišljenja. Istovremeno se otvara niz pitanja koja su preduslovi za razvoj kritičkog mišljenja. Da li nastavnici sami raspolažu tim kompetencijama, da li raspolažu metodičkim kompetencijama da razviju kritičko mišljenje kod osobe u razvoju, da li raspolažu adekvatnim nastavnim materijalom, da li im većina odeljenja i sastav učenika omogućavaju da primene adekvatna metodička rešenja?

REZULTATI ANALIZE PROGRAMA PEDAGOŠKE PSIHOLOGIJE IZ 1985/1986. GODINE I DANAS

Jedinstvenog i statičnog kurikuluma nema (i ne treba da bude), odnosno svaki ima samo relativno značenje. Nastavni sadržaji, odnosno nastavni programi menjaju se u skladu sa razvojem nauke. Postavlja se značajno pitanje o sadržaju studija koji priprema psihologe, defektologe, pedagoge, sociologe i stručnjake drugih „humanističkih“ i „humanitarnih“ nauka za budući poziv s obzirom na promene u političkoj, odnosno, ideološkoj sferi društvenih odnosa. Nesumnjivo je da će novonastale promene u društvu imati veliki odraz u sferi društvenih nauka.

Uobičajena je praksa da se novi programi formulišu po uzoru na već postojeće (ukoliko predmet postoji duži vremenski period) ili programe bliskih predmeta na stranim univerzitetima (uglavnom zapadnoevropskim i američkim). Često se izmene uvode putem obogaćivanja i proširivanja starih programa temama koje se u stručno-naučnoj literaturi ponavljaju oko 10 godina.

Istraživanje prve autorke (Arsenović Pavlović, 1994) pokazuje da postoje velike razlike među profesorima univerziteta u načinu kako se nastavni programi prave, kao i u kriterijumima izbora gradiva. Socijalna odgovornost onih koji ove programe prave je velika. Šta se događa u situacijama kada programi postanu anahroni vremenu u kome živimo i da li je uopšte moguće proceniti društvenu štetu koja nastaje stvaranjem „pedagoškog šunda“ koji treba profesionalno da se bavi najnemoćnijim društvenim grupama kao što su deca, invalidi, duševni bolesnici i drugi „slojevi“ stalne i novi „slojevi“ tranzicione sirotinje?

Nastavni programi su predstavnici društva; nastavni programi su delovi „socijalizacijskog polja“ i predstavljaju samo jedan od aspekata složenog kulturnog uticaja koji vrši fakultet kao institucija čije su osnovne funkcije: čuvanje i distri-

buiranje kulturnog nasleđa jedne zajednice. Kakvi su mogući ishodi - to je problem koji zaslužuje pažnju stručnjaka različitih profila. On nas uvek iznova vraća na pitanja: Čija su školska znanja? Koja društvena svest određuje „poruke“?

Od „poruka“ koje se posreduju nastavnim programom i udžbenicima, kao i ostalim uslovima pod kojim se odvija vaspitno-obrazovni rad od naročitog značaja su one skrivene („dubinske“), jer presudno utiču na formiranje budućih stručnjaka, koji su postali pripadnici određene duhovne zajednice³.

Konstrukcija kurikuluma Pedagoške psihologije kao AI, sa ciljem izgradnje originalnog načina povezivanja psihologije i defektologije, zasnovana je na bitnim ulaznim podacima. Konkretno mislimo na nalaze empirijskih istraživanja (od 1976. do 1989/90. god.), kao što su: a) utvrđivanje socio-psiholoških osobnosti studenata koji su se tokom osme decenije XX veka opredeljavali za studije na Defektološkom fakultetu, b) analiza nastavnih sadržaja dodiplomskih studija budućih stručnjaka za rad sa decom sa teškoćama u razvoju i c) višegodišnji rad na projektu standardizacije Revisk-a i testova znanja iz matematike i srpskohrvatskog jezika. Tri glavna nalaza dobijena ovim dugotrajnim istraživanjima od kojih se pošlo u narednim AI bila su: a) dominantno medicinsko obrazovanje (predznanje) studenata koji upisuju ovaj Fakultet, b) nedostatak pozitivne selekcije studenata i c) patocentričnost sadržaja samih studija, kao i zanemarivanje pedagoškog konteksta u nastavnim planu i nastavnim programima Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju⁴.

Razvoj kurikuluma ovih godina bio je modelovan i nalazima dobijenim u sledećim istraživanjima (od 1986. god): 1) feminizacija defektoloških studija i profesije, 2) zanemarenost roda u službenom tj. javnom jeziku, 3) rodna neosetljivost u udžbenicima i istraživanjima, 4) nizak ugled prosvetnih radnika različitih profila u društvu, 5) ekonomsko utilitarni stilovi života nastavnika kao realni, 6) nevidljivost deteta u udžbenicima i programima fakulteta koji pripremaju nastavnike, 7) obrazovanje dece Roma po programima za ometenu decu i 8) zanemarivanje njihove polujezičnosti u psihološkim testiranjima, 9) predrasude i socijalna distanca studenata prema Romima, 10) siromaštvo dece i nastavnika, 11) strahovi i fobije od škole, 12) mobing prema asistentima Beogradskog univerziteta koji pokušavaju da izmene i demokratizuju okoštalu birokratizovanu i ispolitizovanu univerzitetsku sredinu, 13) predstave nastavnika o dečjim potrebama, 14) osećanja nastavnika u situacijama kada su ugrožena dečja prava, 15) opterećenost učelnika 16) stavovi nastavnika prema inkluziji, 17) samopoštovanje dece Roma itd.

Prva saznanja, do kojih se došlo primenom ovih klasičnih psiholoških istraživanja i procedura, dovela su do zaključka da menjanje (specijalne) škole „iznutra“ treba započeti „odozgo“, od fakulteta: od formiranja kadrova sa pozitivnom podobnošću za poziv, putem postepene reforme obrazovnih sadržaja - uvećavanjem znanja i iz oblasti ljudskih i građanskih prava, socijalne psihologije, sociolingvistike, psiholingvistike i uvođenjem feminističke perspektive u društvene nauke, kao i novih

3 U toku istraživačkog rada prva autorka je formulisala jedan „čulni“ pojam: obrazovna kleptokratija i njegov sadržaj objavila u godišnjaku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (Annual Review, 1994, str. 205-218). Pojam označava birokratizovani sloj naučnika u institucijama i na fakultetima, sa duplim zaposlenjima, koji se bavi dnevnim politikom i zloupotrebljava vlast koja ide uz položaj u profesionalnoj hijerarhiji i koči razvoj nauke.

4 „Za moderniji studij defektologije“, Januarski dani defektologa, Neum, 1991.

oblika i metoda pedagoško-psihološkog rada (kao što su metode aktivnog učenja sa savremenim pomagalicama, radioničarski postupci za smanjenje socijalne distance i suzbijanje predrasuda prema manjinskim grupama, metode za nenasilno rešavanje konflikata, kooperativno učenje, akciona i kvalitativna istraživanja itd.).

Detaljniji pregled starih i novih tema/oblasti u okviru kursa Pedagoška psihologija na FASPER-u pokazuje da su iz starog programa izbačene sledeće teme i pojmovi: mašina za učenje, pojam čitanja, psihologija učenja pojedinih nastavnih predmeta, psihologija učenja pojedinih stranih jezika, zbog zastarelosti informacija i zbog toga što se ove teme izučavaju u okviru nekih metodika. Oblasti kao što su shvatanja o prirodi i strukturi sposobnosti, učenici i škola, kao i deca sa različitim vrstama teškoća u razvoju su osavremenjene i dopunjene novim shvatanjima i istraživanjima.

Novi program Pedagoške psihologije dopunjen je brojnim novim oblastima, temama i pojmovima⁵. Na ovaj način je učenjen napor da se realnost (uključujući otvorena pitanja i dileme) u kojoj će naši studenti realizovati svoj profesionalni život, približi još u momentu inicijalnog obrazovanja. Osim znanja, jasno je da ove teme istovremeno služe razvoju vrednosnog sistema koji odgovara socijalnom modelu shvatanja hendikepa.

ANALIZA PROJEKATA ISTRAŽIVANJA

Ovde ćemo prikazati nekoliko projekata realizovanih po modelima klasičnog i akcionog istraživanja (Tabela 1). Od 1985/6. započeli smo niz akcionih istraživanja, zajedno sa defektolozima-praktičarima, različitih profila, što znači da su bili zadovoljni sledeći zahtevi: poštovanje istraživačkih ciklusa AI (planiranje, akcija, praćenje i procenjivanje); demokratičnost istraživanja; samospoznajna vrednost njihovih efekata na učesnike AI.

5 Osetljive društvene grupe, sociokulturni hendikep, posebne obrazovne potrebe, novo shvatanje teškoća i poremećaja u razvoju, akciono istraživanje, kvalitativne metode, etnografsko istraživanje, etika u istraživanjima i u profesiji, portfolio, metod izgradnje životne priče, dramske radionice, medijacija, uticaj različitih pravaca u psihologiji na obrazovne sisteme, predrasude i stereotipi o deci sa teškoćama u razvoju, dečja prava, participacija dece, taksonomije, ciljevi obrazovanja, odgovornosti, uloge nastavnika, aktivno učenje, feminizacija obrazovanja, akteri obrazovne delatnosti, struktura obrazovne delatnosti, LPAD testovi i procesna dijagnostika, zloupotreba testova, metakognicija, pogrešni pojmovi i zablude kod učenika, kritičko mišljenje, emocionalna inteligencija, zona narednog razvitka, kreativna inteligencija, viševrsne inteligencije, inkluzija i integracija, specijalna škola kao sporedni kanal obrazovanja dece Roma, teorija kulture bede, medijacija, „burn out“ kod nastavnika, mobing i buling, opterećenost učenika školskim obavezama, pedocentrizam, adultocentrizam, androcentrizam, mizoginija, ženska prava, novi odnosi dece i odraslih, nova pozicija naučnika.

Tabela 1 - Pregled projekata i istraživačkih tema

Projekat ili istraživačka oblast	Vreme izvođenja	Nosilac
Razvojne karakteristike, poremećaji i rehabilitacija dece i omladine u Homolju	1978-1980.	Defektološki fakultet
Psihološki i socijalni portret studenata- budućih vaspitača i nastavnika	1981-1986.	Institut za psihologiju
Standardizacija psiholoških mernih instrumenata za hendikepiranu decu	1981-1990.	Institut za psihologiju
Koncepcija psiholoških zahteva za udžbenike iz matematike i srpskohrvatskog jezika za mentalno zaostale učenike nižih školskih uzrasta	1985-1986.	Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
Psihološka enciklopedija	1986.	Institut za psihologiju i Prosveta
Bazični modul pedagoško-psiholoških i metodičkih znanja za usavršavanje učitelja”, deo:”Pojam i vrste komunikacije u školi” i “Komunikacija među članovima nastavničkog kolektiva”	1989-1990.	Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja
Integrativni model obrazovanja nastavnika za primenu metode dramske radionice u vaspitno obrazovnom radu	1987.-1990.	Autorski
Socijalne uloge, položaj i vrednosti nastavnika i vaspitača u Srbiji i feminizacija obrazovanja	1987-1990.	Autorski
Opterećenost studenata sadržajima nastave i nastavnim obavezama	1989-1990.	Autorski
Društvena kriza i naučni podmladak	1995-2000.	Autorski
Sociokulturni hendikep Roma i nadoknađujuće obrazovanje	1999-2002.	Autorski
Fenomenologija smetnji i poremećaja u razvoju”, deo: “Strahovi i fobije od škole” i “Mišljenja nastavnika specijalnih škola o svom položaju i o promenama u školi	2002-2005.	Defektološki fakultet
Predstave nastavnika o potrebama dece i shvatanja o detetu	2007-2010.	Autorski
Izrada udžbenika Pedagoške psihologije za specijalne edukatore	2010.	Autorski

Uočen je napredak u načinu razmišljanja u okviru iste problematike, kao i stvaranje jedne svesti o mogućnostima samostalnog istraživanja problema koji nas okružuju. Sadržaji nastavnog i istraživačkog rada sa studentima FASPER-a bili su: feminizacija obrazovanja, opterećenost studenata i učenika, uticaj krize na naučni podmladak, primena dramskih radionica u edukativne, vaspitne i rehabilitacione svrhe, sociokulturni hendikep, obrazovanje dece Roma u specijalnim školama, socijalna distanca dece Roma i ne-Roma, socijalna distanca studenata psihologije i defektologije prema Romima, školski strahovi i školofobije učenika, znanja dece o svojim pravima i participaciji u školi, obrazovanje stručnjaka za rad sa Romima, samopoštovanje učenika Roma, etnički stereotipi i autostereotipi

Roma i ne-Roma, mišljenje nastavnika o inkluziji i promenama u školi, predstave nastavnika o dečjim potrebama i njihovoj ulozi u zadovoljavanju tih potreba.

PARTICIPATIVNOST STUDENATA - UČESNIKA

Terenski rad obavljale su unapred pripremljene istraživačice i istraživači, studenti druge godine Fakulteta (nekad Defektološkog, sada Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju). U istraživanjima su ponekad učestvovala cele generacije ili više generacija studenata. Prosečna veličina grupe koja je obučavana za terenski rad bila je oko 60 članova, dok je cela generacija imala u proseku od 400 do 900 redovnih studenata, od kojih je gotovo svake školske godine bilo prosečno oko tri četvrtine, pa i mnogo više (i do 98%) ženskog pola. U okviru dvosemestralnih vežbi iz predmeta Pedagoška psihologija studenti su ovladavali znanjima iz metodologije, pedagoško-psiholoških i socijalno-psiholoških istraživanja. U svakom AI studenti i istraživačice su koristili metodu posmatranja s učestvovanjem. Od tehnika za prikupljanje podataka koristili su polustrukturirane upitnike i skale, sociometrijsku tehniku, dečije crteže i crtanje, fotografisanje, video snimanje i dramske radionice, kao i tranzitne šetnje sa mapiranjem određenih pojava. Pre terenskog rada teoretska znanja studenata kontrolisana su putem kolokvijuma i diskusijom. Svi studenti upoznati su sa pravilima ponašanja na terenu. Pre izlaska na teren studenti su, zajedno sa istraživačicama i istraživačima sastavljali grupni projekat, zatim radili po timovima. U toku pripreme za teren studenti su izučavali relevantnu literaturu.

Grupe studenata i studentkinja bile su heterogene u pogledu predznanja: većina njih je imala završenu medicinsku školu, gimnaziju, pedagošku akademiju za učitelje i vaspitače, a nešto manji broj bio je iz tehničkih i ekonomskih škola. Manji broj činili su bivši učenici teoloških škola, srednje škole unutrašnjih poslova itd. U takvim grupama mogu da nastanu veoma originalna i kreativna rešenja različitih problema, i zato je kao osnovni oblik učenja ponekad korišćeno učenje putem otkrića.

Nastava je usmeravana, uprkos tome što se radilo sa velikim grupama, ka svakom studentu i mogućnostima da postignu što bolji uspeh ne samo u savladavanju ovog predmeta, već i drugih, kao što su metodike i pedagogije. U grupama su preovladavale studentkinje iz malih gradova (donji srednji sloj). U kooperativnoj nastavi diskusije među studentima i studentkinjama omogućavaju stalna, aktivna ponavljanja informacija, argumenata i objašnjenja, što je neophodno da bi se informacije zapamtile na duži rok i da bi bile dostupne posle dužeg vremena, kada se diplomirani studenti nađu u svojim radnim sredinama. Jedan od glavnih ciljeva kooperativnog podučavanja je razvoj sposobnosti saradnje sa drugima i zauzimanja perspektive druge osobe, i razumevanja kako druga osoba procenjuje određenu situaciju i kako na nju deluje. Putem kooperativnog učenja nastojali smo da kod studenata koji potiču iz različitih kulturnih sredina razvijamo odnose tolerancije, što je veoma važno za stručnjake koji će kasnije u praksi rešavati probleme u multietničkim i multikulturnim grupama. Razvoj ove kompetencije značajan je i zbog toga što odnose između samih studenata (koji mogu pripadati različitim manjinskim grupama) mogu da učine podnošljivijim. Ovakvo aktivno učenje pojačava interesovanja za predmet, za teme u okviru predmeta, tako

da studenti poveravaju jedan drugome šta su uradili dobro, a šta loše, što im omogućava da razumeju sopstveno funkcionisanje, steknu sliku o sopstvenim sposobnostima, postave sebi realnije ciljeve, i tako povećaju osećanje sigurnosti, samopoverenja i emocionalnu stabilnost. Taj feedback povećava mogućnost da dobiju relevantne informacije o adekvatnosti sopstvenog delovanja i sliku o vlastitim sposobnostima. Sve to doprinosi pozitivnom doživljaju atmosfere u grupi koja uči. U takvoj interakciji pozitivan doživljaj imaju i sami nastavnici. Nastava usmerena ka studentu nudi rešenja i za specifične nastavne probleme, kakav je, na primer, upravljanje osećanjem sigurnosti kod studenata koji su nesigurni, stidljivi i koji se toliko plaše neuspeha da se ne angažuju dovoljno u nastavi, kod studenata sa disleksijom, hiperkinetskim sindromom ili nekim drugim hendikepom. Stvaranje pozitivne atmosfere u interakciji nastavnika i saradnika sa studentima omogućava se uzajamna podrška, koja je potrebna svima, naročito studentkinjama, asistentkinjama i nastavicama (istraživačicama). U radu sa studentima korišćene su i dramske radionice koje su oni kasnije primenjivali u školama i bolnicama u radu sa decom sa teškoćama u razvoju (u cilju razvijanja kreativnosti i postizanja afektivnih i socijalno-psiholoških ciljeva).

EMANCIPACIJA PARTICIPANTKINJA I PARTICIPANATA

Obzirom da se na FASPER-u pretežno obrazuju studentkinje iz malih gradova, cilj ovakve nastave je i emancipatorski. Budući da su studentkinje bile učesnice AI, kao i manji broj studenata, istraživačice su imale kreativan odnos prema jeziku zbog zahteva da se žene učine vidljivim i u jeziku koji se koristi u javnoj sferi. Jezička vidljivost razotkriva ono što je u društvu stvarnost: prisustvo, a negde i dominaciju, žena na javnim i društvenim funkcijama u pogledu profesija. Formiranje rodno osetljivog srpskog jezika nalazi se u procesu u kojem su neke karakteristike već oformljene dok su druge u procesu formiranja⁶.

Posebno je važno za studentkinje i studente ovog fakulteta osposobljavanje za javnu i službenu upotrebu jezika i formiranje navike za nediskriminatornu upotrebu jezika u svakodnevnom govoru i medijima. Prednosti participativnog pristupa ogledaju se u jačanju predanost studenata za preduzimanje akcije, povećanju njihove odgovornosti i transparentnost delanja, zajedničkom učenju, povećanju znanja, veština i iskustva studenata, odnosno osnaživanju ličnosti studenata, razvoju motivacije, povećanju autonomije i samoorganizacije, i omogućavanju boljeg protoka informacija. Institucije koje neguju ovakav pristup dobijaju saveznike, a ne korisnike, i mogućnost da akciju usmere prema potrebama ljudi. One, takođe, doprinose bržem i stabilnijem razvoju društva koji se zasniva na partnerstvu stručnjaka i institucija.

6 Pitanje standardizacije (normiranja) jezika je uvek i političko pitanje. Putem sprege naučne i političke volje dolazi se do normativne prakse, a norma jeste dogovor. Norma je deo teorijskog pogleda na jezičke pojedinosti, a nije jezik sam (Savić, 2009). U ovakvom pristupu jezik definišemo kao delatnost, gde nas interesuje šta sa jezikom možemo činiti i šta činimo dok nešto pišemo ili govorimo, odnosno govorimo o implicitnoj i eksplicitnoj nameri za vidljivost ili nevidljivost pojedinca ili neke društvene grupe kada je jezička upotreba u pitanju.

DISKUSIJA

Naše društvo je u poslednje dve decenije pravi rasadnik predrasuda prema manjinskim i marginalnim grupama, a da se pri tom u okviru školskog sistema, finansiranog iz državnog budžeta, preduzelo malo akcija za suzbijanje tih predrasuda i zaštitu grupa protiv kojih su one usmerene. Veoma bitni i izazovni aspekti rada sa populacijom osoba koje pripadaju marginalnim i manjinskim grupama jesu: edukacija nastavnika i vaspitača (posebno specijalnih edukatora) u oblastima dečijih i ljudskih prava, upoznavanje i menjanje njihovih pogrešnih predstava o svom položaju u društvu, ulogama i društvenoj moći, kao i menjanje njihovih pogrešnih međusobnih predstava (na relaciji dete-odrasli). Za izgrađivanje demokratskog sistema neophodni su demokratski stav, kao i demokratski način života, a ne samo Ustav, zakoni, glasanje i većinske odluke. Zakoni su nužan uslov demokratije, ali ne i dovoljan preduslov demokratije. Demokratija sa zakonima, niti opstaje, niti propada. Za njeno postojanje neophodno je postojanje demokratskih stavova, i u načinu života, i u odnosima u porodici, školi i na radnom mestu, u odnosima unutar jednog naroda, a i u odnosima između različitih naroda. Ona se temelji na dijalogu, uviđanju zajedničkih interesa, poštovanju drugih i u izbegavanju upotrebe sile. Demokratija se ne može osvojiti jednom i zauvek, već je ona stalan i neprekidan zadatak za svakog pojedinca i za svaku generaciju. Zbog toga je neophodno opšte i političko prosvetčivanje naroda za demokratiju, demokratske odnose i duh, pri čemu je to osnovno sredstvo borbe protiv eksploatacije i porobljavanja.

UMESTO ZAKLJUČKA

Specijalna edukacija se u poslednjih 25 godina razvija u modernu nauku, kako teorijski, tako i praktično. Sa medicinskog modela sadržaj studija sve više se usmerava ka socijalno-psihološkom modelu, što se vidi i u novom nastavnom planu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Na osnovu rezultata dosadašnjih empirijskih istraživanja, klasičnih i akcionih, u kojima su učestvovala generacije studenata Defektološkog fakulteta i autorke ovog rada, moguće je koncipirati udžbenik Pedagoške psihologije zasnovan na domaćoj obrazovnoj i naučnoj praksi, usklađen sa modernim psihološkim teorijama.

Demokratija je stalan zadatak za svakog pojedinca i svaku generaciju. Naučnici koji su u zemljama socrealizma izučavali marginalne grupe imali su, i još uvek imaju, puno problema sa cenzurom i sa objavljivanjem svojih radova. Zapravo, u ovakvim, tranzicionim, društvima i ne zna se tačno šta je demokratija, a o ljudskim i ličnim pravima govori se tek u poslednjoj deceniji. Demokratija treba da postane način ljudskog života, nešto što se tiče svakog od nas, posebno nastavnica i istraživačica, i u svakodnevnom životu sa drugim ljudima.

LITERATURA

1. Addelson, K. P. (1995): Action, Scientific Knowledge, and the Location of the Scientist. *Mind. Culture and Activity*, Vol. 2, No. 1.
2. Antić, S. (2010): Kooperativno učenje: modeli, potencijali, ograničenja. Beograd, Institut za psihologiju.
3. Antić, S. (2008): Od teorije aktivnog učenja ka praktičnoj realizaciji. U: *Studenti u središtu nastave. Obrazovni forum i Poljoprivredni fakultet*, 33-41.
4. Antić, S. (2007): Zablude u znanju koje ostaju uprkos školskom učenju. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 39 (1), 48-68.
5. Antić S. i sar. (2007): Kultura kritičkog mišljenja: teorijsko zasnivanje i implikacije za nastavu. Beograd, Institut za psihologiju i Centar za primenjenu psihologiju.
6. Arsenović Pavlović, M. (2008): Nova pozicija naučnika u društvenim naukama, *Beogradska defektološka škola*, 2,187-212.
7. Arsenović Pavlović, M., Jolić Z., Buha Đurović, N. (2008): Izazovi planiranja fakultetske nastave za specijalne edukatore za rad sa romskom decom U: U susret inkluziji-dileme u teoriji i praksi. Beograd, FASPER, 87-106.
8. Arsenović Pavlović M, Jolić, Z. (2007): Akcija, naučno znanje i nova pozicija naučnika. U: *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, Beograd, FASPER, 107-134.
9. Arsenović Pavlović, M. i sar. (2006): Nova konceptualizacija vaspitanja i obrazovanja dece Roma. *Beogradska defektološka škola*, 3, 189-206.
10. Arsenović Pavlović, M., Radovanović V., Jolić, Z. (2006): Stavovi i mišljenja nastavnika razredne nastave prema inkluziji i promenama u školi. U: *Empirijska istraživanja u psihologiji 2006*. Beograd, Institut za psihologiju, 55-62.
11. Arsenović Pavlović, M. i sar. (2005): Mišljenja nastavnika specijalnih škola o svom položaju i promenama u školi. U: *Smetnje i poremećaji kod dece ometene u razvoju*, Beograd, Defektološki fakultet.
12. Arsenović Pavlović, M., Jolić Z., Radovanović V. (2004): Dečja prava i znanje dece o pravima. *Nastava i vaspitanje*, 2-3, 221-232.
13. Arsenović Pavlović, M. (2004): Novi odnosi između odraslih i dece i vaspitanje kao interakcija (i komunikacija) a ne kao tretman. *Beogradska defektološka škola*, 2/3, 195-212
14. Arsenović Pavlović, M., Petrović, N., Buha, N., Jolić, Z. (2003): Razvijanje socijalne bliskosti sa decom (Roma) kroz akciona istraživanja socijalne distance između „istraživača“ i dece, i same dece. *Beogradska defektološka škola*, 1-2,186-206.
15. Arsenović Pavlović, M. (2003): Predlozi za programe za razvoj budućih defektologa. *Istraživanja u defektologiji*, 201-226.
16. Arsenović Pavlović, M. (2003): Škola i deca iz socijalno depriviranih sredina. U: Šefer, J. i sar. (urednici): *Uvažavanje različitosti i obrazovanje*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja, 168-175.
17. Arsenović Pavlović, M. (2001): Problemi u formiranju defektoloških kadrova – za savremeniji studij defektologije. *Beogradska defektološka škola*, 1.
18. Arsenović Pavlović, M. (1997): Obrazovanje romske dece u sadašnjoj školi. *Beogradska defektološka škola*, 2, 105-118.
19. Arsenović Pavlović, M. (1996): Društvena kriza, kriza nauke i mesto akcionih istraživanja u izučavanju i izmeni specijalne škole „iznutra“. *Beogradska defektološka škola*,1, 22-28.
20. Arsenović Pavlović, M. (1995): Primena metoda dramske radionice u vaspitno-obrazovnom radu sa studentima-budućim nastavnicima i vaspitačima. *Nastava i vaspitanje*, 4-5.

21. Arsenović Pavlović, M. (1994): O objektivnosti psihološkog naučnog jezika i o pojmu obrazovne kleptokratije. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, knjiga XXI-XXII.
22. Arsenović Pavlović M. i sar. (1992): Dramska radionica kao inovacija u nastavnoj tehnologiji – II deo, *Inovacije u nastavi*, 3-4.
23. Arsenović Pavlović, M. i sar. (1991): Dramska radionica kao inovacija u nastavnoj tehnologiji. *Inovacije u nastavi*, 2.
24. Arsenović Pavlović, M. i sar. (1990): Feminizacija vaspitno-obrazovnog sistema: socijalistički mit o demokratičnosti obrazovanja. *Polja*, 375-376.
25. Bahtin, M. (1980): Marksizam i filozofija jezika. Beograd, Nolit.
26. Havelka, N. (1993): Ciljevi vaspitanja i obrazovanja-o nekim konceptualno metodološkim pitanjima. *Pedagogija*, 1-2, 38-53.
27. Ivić, I. (1989): Individual Difference and Equality in Education: Once Again. Ljubljana, ISPA.
28. Ivić, I. (1989): Teorije mentalnog razvoja i problem indikatora obrazovnih ishoda. Learning to Think-Thinking to Learn. International Conference, OECD, Paris, France.
29. Kok, H. (1984): Šta je demokratija? Beograd, Beogradski krug.
30. Pavlović Gavrilov, M. (1989): Kritički pogledi Keneta Gergena na savremenu socijalnu psihologiju, magistarski rad, Filozofski fakultet u Beogradu.
31. Pavlović, M. (1994): Ponašanje i značenje. Beograd, Institut za pedagogiju i andragogiju.
32. Petrović, O. (1995): Neznanje kao moralni izbor. Zbornik Moralnost i društvena kriza. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja, 327-338.
33. Pešić, M. i sar. (urednici) (1998): Pedagogija u akciji – metodološki priručnik. Beograd, Institut za pedagogiju i andragogiju.
34. Plut, D. (1990): Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika. Beograd, Institut za psihologiju.
35. Roeders, P. (2003): Interaktivan nastava: dinamika efikasnog učenja i nastave. Beograd, Institut za pedagogiju i andragogiju.
36. Savić S. (2009): Rod i jezik. Novi Sad, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.

DEVELOPMENT OF THE CURRICULUM FOR EDUCATIONAL PSYCHOLOGY AND OF EXPERTS FOR PERSONS WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES AND DISORDERS

¹Marina Arsenović Pavlović, ²Zorana Jolić Marjanović, ¹Slobodanka Antić
¹University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, ²
University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Summary

Nowadays, the position of the scientist-researcher is significantly altered, for he does not reveal a phenomenon to study, but is actively constructing it. The construction of the curriculum of Educational Psychology, for students who will work with persons with developmental disabilities, is an action research (AR) that began with the establishment of the Faculty, and lasts to this day. This paper is a part of the reflexive phase of the AR, and is aimed at the analysis of the aforementioned curriculum.

The unit of the analysis is the curriculum itself, and its goals, themes and contents are being considered, from the year 1986 until today. Results of the analysis show that themes and contents, that students are introduced to, tend to change, in order to meet the needs arising from the social environment they work in as professionals: for example, the use of drama workshops for educational and rehabilitation purposes, school fears of students, knowledge of children about their rights and the participation in the school, teachers' opinions about the inclusion and changes in the school performance, attitudes of teachers toward children's needs, feminization of education, impact of the society crisis on young researchers, socio-cultural handicap of Roma children, social distance of Roma and non-Roma students, social distance towards Roma students, self-esteem of Roma students, ethnic stereotypes and auto-stereotypes of Roma and non-Roma students, overburdening of students, etc.

The results show that the educational process, understood as an AR, can not be reduced to treatment, objectively measured, and shaped from the outside by psychological theory and knowledge. This is especially true for the Faculty of Special Education and Rehabilitation (FASPER), since the practical goal of the curriculum is to educate future educators, as reflective practitioners who will be trained to research and change educational practice, as well as to act autonomously.

Key words: A new position of scientists, action research, curriculum design, curriculum change, the analysis of the curriculum.